

Fazil Cəmil oğlu KƏRİMOV, i.f.d., dos.**Jalə Etibar qızı NƏZƏRLİ**

Azərbaycan Texnologiya Universitetinin magistrantı

Fərid Arzu oğlu SƏFƏRLİ

Azərbaycan Texnologiya Universitetinin magistrantı

E-mail: fazilkerimov54@mail.ru

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA AZAD İQTİSADİ ZONALARIN FORMALAŞMASI VƏ İNKİŞAFIN SOSIAL-İQTİSADİ ASPEKTLƏRİ

Xülasə

İnformasiya texnologiyalarının cəmiyyətin bütün təbəqələri tərəfindən inkişafı və geniş tətbiqi dünya inkişafının qlobal tendensiyasıdır. İnformasiya texnologiyalarından istifadə vətəndaşların həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi və milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin artırılması, onun dünya iqtisadi sistemində inteqrasiya imkanlarının genişləndirilməsi üçün həlledici əhəmiyyətə malikdir.

Tədqiqat işi XXI əsrdə aktual mövzulardan olan – “Rəqəmsal xüsusi iqtisadi zonalar və onların inkişaf perspektivləri” mövzusunda həsr edilmişdir. Dünya iqtisadiyyatının informasiyalaşdırılması qlobal telekommunikasiya şəbəkələrinin yaradılması, internetin inkişafı, yeni texnologiyaların, proqram təminatının və yüksək texnologiyalı avadanlığın hazırlanması, dünya İT xidmətləri bazarının inkişafı qloballaşmanın xarakterini və onun inkişaf tempini müəyyən etmişdir.

Açar sözlər: iqtisadi zona, texnopark, biznez, aqropark.

JEL:O18

Giriş

Müasir şəraitdə respublika regionlarının inkişafı mürəkkəb iqtisadi vəziyyətlə xarakterizə edilir. Dərin sistemli krizis milli iqtisadiyyatın demək olar ki, bütün sahələrinə toxunmuş və təxirəsalınmaz həlli tələb edilən çoxlu problemlər toplanmışdır. Ölkə iqtisadiyyatının bu durumdan çıxarılması üçün regional inkişafın ən səmərəli yollarının işlənməsi və onların reallaşdırılması mexanizminin müəyyən edilməsi zərurətdir. Bu problemin həllinin təşviqinə qadir amillərdən biri bizim baxışlarımıza görə azad iqtisadi zonaların (AİZ) yaradılması olub, milli iqtisadiyyatın liberallaşdırılması şəraitində bazara transformasiyasının vacib sürətlənməsi vasitəsi kimi çıxış edə bilər.

Dünya mütəxəssislərinin qiymətləndirmələri üzrə xüsusi təşkilatı – hüquqi rejimli iqtisadi zonaların yaradılması, öz məhsulunu səmərəli ixrac etməyə qadir, istehsalat potensialı və xidmət dairəsinin formalaşmasına və inkişafına yönəlmiş, ayrı – ayrı ərazi və regionların qüvvədə olan və perspektiv inkişaf istiqamətidir. Azad iqtisadi zonalar (yaxud XİZ) özünün yüksək iqtisadi,

sosial və siyasi səmərəliliyini bir çox dünya regionlarında göstərmişdir.

Azərbaycanda onların təşkili prosesi bazar sistemlərinin qurulması dövrünə təsadüf etməklə, regionların inkişafının sürətləndirilməsi məqsədi daşıyır. Respublikamızda azad iqtisadi zonaların müvəffəqiyyətli inkişafı üçün bütün şərait mövcuddur. Belə ki, respublikamızın tarixi “ipək yolu” – nun keçdiyi ərazi olması və bu istiqamətdə nəqliyyat infrastrukturunun yüksək inkişafı tranzit ölkə kimi regionun əhəmiyyətini ortaya qoymuşdur. Bizim baxışlarımıza görə digər azad iqtisadi zona növləri ilə bir sırada vacib regional inkişaf mərkəzi kimi azad biznes zonaları (ABZ) da çıxış edə bilər. ABZ-nin şəkildəyişmələrindən biri ərazi – istehsalat zonası (ƏİZ) yaxud sənaye məhəlləsi olub, respublikanın bəzi müəssisələrində təşkili təklif edilir. Onların əlverişli fərqi ondan ibarətdir ki, burada yeni texnologiyaların təşkili praktiki olaraq əsaslı məsrəflər tələb etmir, belə ki, burada mövcud sahə, avadanlıq və inkişaf etmiş infrastruktur istifadə edilir və deməli, əhəmiyyətli şəkildə investisiya tələbi azaldılmış olur [1].

Azərbaycanda azad iqtisadi zonaların yaradılması və onların fəaliyyəti üzrə xarici təcrübə lazımı qaydada ümumiləşdirilmiş, respublikanın regionlarının iqtisadi inkişafının sürətlənməsində roluna dair ciddi tövsiyələr mövcud deyildir. Bu istiqamətdə milli təcrübə isə kifayət qədər toplanmamışdır. Azad iqtisadi zonaların yaradılması və fəaliyyətinin bütün tərəflərini kompleks əhatə edən, elmi işlənmiş konsepsiya mövcud deyildir. Regional inkişafda onların rolu və yeri müəyyən edilməmişdir. Praktiki olaraq, nəticələr üzrə AİZ-in fəaliyyətinin hüquqi, iqtisadi və təşkilati problemləri ilə bağlı tövsiyələrin işlənməsinə imkan verən elmi – tədqiqatlar mövcud deyildir. Bütün bu vəziyyət isə dissertasiya mövzusunun aktuallığını müəyyən edir.

Azad iqtisadi zona (AİZ), xüsusi iqtisadi zona (XİZ) forması olub, müəyyən ərazidə təşkilati – hüquqi rejimli formadır. Çox vaxt AİZ – lər ixrac – idxallı preferensiyalarla əlaqədar olan xarici ticarət zonalarına və həmçinin ixrac istehsalat zonalarına aid edilir.

Azərbaycan Respublikasında Ələtdəki Yeni Bakı Limanında onun ərazisinin 100...115 hektarında AİZ yaradılması geniş vüsət almışdır. Limanın ümumi sahəsi 400 hektardır. Ayrılmış sahənin kifayət etmədiyi halda onun artırılması nəzərdə tutulur. Burada əsas məqsəd ölkənin tranzit ölkə kimi imicinin formalaşması ilə yanaşı ixrac–idxalın geniş təşəkkül tapmasının stimullaşdırılmasıdır. Burada həmçinin respublikanın sənayecə kompakt ərazilərində ixrac istehsalat zonalarının (texnopolislərin) yaradılması istiqamətində işlər aktiv fəzadır.

Respublikamızda yetərli işlənmiş normativ hüquqi bazanın, konseptual təminatın və reallaşdırılma mexanizminin olmaması, AİZ-in başlıca iqtisadi vəzifəsinin - biznes fəaliyyətinin stimullaşdırılmasının reallaşdırılmamasına səbəb olmuşdur. Bunun əsas səbəbini bir sıra problemlərlə əlaqələndirmək olar. Bunlardan birincisi qanunvericilik bazasının mövcud olmaması, digəri AİZ – rin yaradılmasının məqsədinin aydın formula edilməməsi və bir çox iddiaçıların daha böyük ərazini özlərinin hüquqi səlahiyyətləri çərçivəsinə almaları ilə izah edilir. Bununla belə, xarici təcrübədən məlumdur ki, məsələn 1 km² ixrac – istehsalat zonasının normal abadlaşdırılması üçün 40...45 mln. gömrük – ticarət zonaları üçün isə təxminən 10...15 mln. ABŞ dolları həcmində yatırım tələb edilir.

AİZ-in işinin nəticə verimliliyi əhəmiyyətli dərəcədə bazar institutlarının yetişkənlik dərəcəsindən, hər şeydən öncə mülkiyyət formasına münasibətdən asılıdır. Səmərəli olması üçün AİZ istehsalatı dünya bazarının dəyişən konyukturasına çevik reaksiya göstərməlidir və belə çevikliyin şərti, müxtəlif xüsusi mülkiyyət formaları əsasında iqtisadi subyektlərin təsərrüfat müstəqilliyi hesab edilir. Eyni zamanda, AİZ icra strukturu ilə sıx kontakt zəruridir, çünki bu əsasda zonada idarəetmə qərarı, xüsusən xarici investor – portnyorlarla həlledici və hüquqi əsaslı olur. Bəzi iqtisadçıların qənaətinə görə buna yalnız, mülkiyyətin səhmdar formasının xüsusi çəkisi əhəmiyyətli olduqda nail olmaq olar ki, bu da ərazidəki aparıcı müəssisələr arasında ən azı 40% olmalıdır.

Onu qeyd etmək lazımdır ki, respublikamızda xüsusi vergi, gömrük və s. güzəştlərə malik zonaların yaradılması istiqamətində işlər sürətlə davam etdirilir. Belə ki, Bakının Qaradağ rayonunun Ələt qəsəbəsində tikilən Yeni Bakı Dəniz Limanının ərazisində qurulan ATZ-i, Sumqayıt sənaye parkını, 2015 – ci ildə təməli qoyulan Mingəçevir Sənaye Parkını və s. buna misal göstərmək olar. Qeyd olunan zonaların iqtisadi səmərəliliyinin təmin edilməsi üçün ölkədə yenidən qurulan nəqliyyat infrastrukturunun fəaliyyət göstərməsi (Şərqi – Qərbi, Şimal – Cənub dəhlizi üzrə), ixrac yönümlü müəssisələrin (texnoparklar və aqroparklar) istehsal etdiyi əmtəələrin asanlıqla dünya bazarına çıxarılmasında onların çatdırılmasının həm zaman və həm də maliyyə nöqtəyi – nəzərindən səmərəliliyi investorları cəlb edilməlidir.

Eyni zamanda, yaradılacaq AİZ – rin miqyası, fəaliyyət prinsipi və onların nəticə verimli işlərinin mütləq şərtlərinə baxılmalıdır. Xarici təcrübə göstərir ki, AİZ – rin yaradılması ilkin işlər olmadan klassik anlayışda özlərinin iqtisadi mahiyyətini itirir. Güzəşt mexanizminin işə buraxılması üçün müəyyən start şəraitinə malik olmaq lazımdır (hazırlanmış ərazi, infrastruktur, istehsalat meydançası və s.). Dünya təcrübəsi göstərir ki, bunun üçün kifayət qədər vəsait konkret icraçılara dərhal ayrılmalıdır. Burada zona altında torpaq sahəsinin ayrılmasında, bu torpağın potensial mülkiyyətçi və icarəçilər arasında paylaşılması mexanizmi haqqında məsələ həll edilməlidir.

Zonanın idarəedilməsi məsələsi kifayət qədər vacibdir. Bu sadə və eyni zamanda, məsuliyyətli struktur olmaqla, zonal fəaliyyətdə cəlbədiçi təşkilati şəraiti təmin etməklə, yerində və qısa müddətdə bir çox təşkilati problemləri (qeydiyyat, viza, gömrük və s.) həll etməlidir [3].

Burada əsas tələb, AİZ – in fəaliyyətinin normativ – hüquqi təminatının, məxsusi olaraq zonal rejimin bütün tərəflərinin reqlamentlərinə malik olmaqla, əvvəlcədən hazırlanmasıdır. Bunlardan ən vacib olanı nizamlayıcı zona vergi tutmaları, lisenziyalaşdırma, bank fəaliyyəti, girov hüququ, konsepsiyaların təqdim edilməsi, hüquqi və sosial qaydada məsələlər hesab edilir. Funksiyaların hüdudlandırılması, dövlət orqanları və zonanın idarəetmə orqanları arasında qarşılıqlı münasibətlər və qarşılıqlı hesablaşmalar haqqında müqavilələrin sahiblənmə qaydasını, mülkiyyətə sahib olmanı, qiymət əmələ gətirməni, vergi tutmanı, lisenziyalaşdırmanı, güzəştlərin təqdim edilməsini və s. müəyyən edir.

Bununla əlaqədar olaraq zonanın maliyyə bloku haqqında məsələ ortaya çıxır ki, bunun əsasında özünün fəaliyyət prosesində büdcəsinin formalaşmasına, büdcə və kredit vəsaitlərindən istifadəyə nəzarətdə və müxtəlif səviyyəli büdcələrə qarşılıqlı münasibətin təminatında zonanın mərkəzi bankı əsas rol almalıdır. Bundan başqa, xüsusi təşkilati – hüquqi rejimin müvəfəqiyyətləri işinin zəruri şərti, zonanın inkişafı məsələsinin həlli üçün yetərli həcmdə manat və valyuta investisiyalarının cəlb edilməsinə zəmanət verən xüsusi girov – sığortalı investisiya fondunun yaradılmasıdır. Maliyyə hesablaşma blokunun işi üçün AİZ – də səlahiyyətli zona bankının yaradılması zəruridir. Qeyd olunduğu kimi AİZ – rin maliyyə mexanizminin zəruri elementi girovlu – sığorta fondlarının olmasıdır. Girovlu – sığorta fondlarının qurulmasına rəğmən xarici investisiyaların geri qaytarılmasına zəmanətin yaradılması (yaxud dövlət zəmanətli) zonada sivilizasiyalı sosial – iqtisadi münasibətlərin qurulması proseslərində katalizator rolunu oynaya bilər. Odur ki, AİZ – rin nəticəverimli fəaliyyətinin zəruri şərti, birinci fəsilə qeyd olunduğu kimi işlənmiş proqramın (dövlət proqramının) olması və proqram – məqsədli yanaşmadan istifadədir.

Sərmayənin qorunmasına zəmanətin olmaması ilə güzəştlərdən istifadə edilməsi, burada güzəştlər qısa müddətli dövrdə çevik gəlir əldə edilməsinin təmin edilməsində istifadəyə gətirmişdir. Buna isə

ticarət – vasitəçilik sferasında və spekulativ əməliyyatlarda nail olmaq olar. Bundan başqa, istehlak idxalı üzrə ixtisaslaşmada alınmış sərmayənin xaricə axması baş verir. Əlavə olaraq, hesaba alınmayan pul kütləsi yaranır ki, bu da güzəştlərin köməyi ilə qeyri – formal kapitalın artırılması üçün istifadə edilir.

Milli valyutanın azaldılmış kursu AİZ – də idxal əməliyyatları ölkənin digər qalan ərazilərinə nisbətən daha əlverişli edir. Ona görə də, zona təsərrüfatının inkişafı rüsumsuz idxalın genişləndirilməsinə yönəlmişdir. Bu isə yerli istehsalçının əzilməsinə gətirir. Nəticədə ərazinin iqtisadiyyatında yeni deformasiyalara səbəb olmaqla, istehsalatda durğunluğa gətirmişdir.

AİZ təcrübəsi bir daha göstərir ki, regional iqtisadiyyat üçün tormozlayıcı amil nəqliyyat – xidmət şəbəkəsinin inkişaf etməsi hesab olunur. Ona görə də, AİZ – rin təşkilində mövcud və yaradılan infrastruktura böyük diqqət ayrılması zəruridir. AİZ iqtisadi siyasətinin işlənməsində ən başlıca yer onlarda istehsal edilən məhsulun rəqabətqabiliyyətliliyinə verilməlidir. Elektrik enerjisinin, xammal və materialın qiymətlərinin daimi artması şəraitində və nəqliyyat daşınmalarına sərfələrin artmasında istehsal edilən məhsulun maya dəyərinin yüksəlməsi labüddür. Onun bahalanması, xüsusən əgər əsas xammalın əsas hissəsi, komplektləşdirici məmulatlar və enerji digər regionlardan daxil olursa, məhsulun rəqabətqabiliyyətliliyi azala bilər. Deməli, həm digər regionların iqtisadiyyatından və həm də bütövlükdə milli iqtisadiyyatın vəziyyətindən sıx asılılıq mövcuddur.

Beləliklə, indiki zamanda regionların inkişafı probleminin həlli və ayrı – ayrı regionların durğunluq və yaxud iqtisadi tənəzzül vəziyyətindən dünya təcrübəsində kifayət qədər səmərəli azad iqtisadi zonaların köməyi ilə çıxarılması perspektivli olmaqla, respublikanın nəqliyyat infrastrukturu, enerji təminatı, xammal-material resursları, coğrafi mövqeyi və s. buna tam imkan verir. Burada Respublikanın müvafiq regionları üzrə yerli resurslar uçota alınmaqla ixracın stimullaşdırılması üçün mərhələlərlə azad iqtisadi zonaların (texnoparkların, sənaye məhəllələrinin, aqroparkların və s.) yaradılması böyük perspektivlər vəd edir. Həmçinin respublikanın iqtisadi inkişaf prioritetlərinə uyğun olaraq, Strateji Yol Xəritəsi və regionların inkişafı üzrə Dövlət Proqramının müddəalarına uyğun olaraq

qısa zaman kəsiyində ölkə iqtisadiyyatına və o cümlədən, regional iqtisadiyyatın inkişafına müsbət effekti saxlayanın ən optimal həlli yolu AİZ – rin yaradılması hesab edilməlidir[2].

Regionların inkişafı çərçivəsində azad iqtisadi zonaların şəkildəyişməsi olan, texniki – tətbiq zonaları daha böyük əhəmiyyət kəsb edir və təcrübədə texnoloji parklar, texnopolislər, sənaye parkları, sənaye məhəllələri, elm və innovasiya mərkəzləri formasında yaradılır. Onların yaradılması lokal ərazilərin iqtisadi inkişafının təminatı və reallaşdırılması şəraitinə keyfiyyətə yeni yanaşmanı müəyyən edir [4].

Texniki – tətbiqi zonaların şəkildəyişməsi kimi, texnopark və texnopolislərin yaradılması və fəaliyyətinin analizi üzərində dayanmaq zəruridir. Onların dünyada sayı minlərlə hesablanır. Onlar innovasiya fəaliyyətini həyata keçirən strukturlara malik regionlarda (Sumqayıt, Mingəçevir): yüksək texnologiyalı müəssisələr, elmi – tədqiqat müəssisələri və s.kimi yaradılır. Başqa sözlə, onların yaradılmasında artıq mövcud olan elm, təhsil və sənaye potensialına əsaslanırlar.

İndiki zamanda regionlarda texnopolis və texnoparkların yerləşdirilməsi üçün ən böyük əhəmiyyətə malik olan amillər müəyyən edilmişdir

- regionun elmi – texniki potensialının profilinin elmi – texniki proqresin müasir istiqamətinə uyğunluğu və onun təhsil potensialı ilə uzlaşması;

- yüksək infrastruktur səviyyəsi;

Azərbaycanda fundamental və tətbiqi tədqiqatlar sahəsində əhəmiyyətli nailiyyətlərin əldə edilməsi ilə şərtləndirilir. Ona görə də, texnoparklar müxtəlif rəqabətqabiliyyətli məhsul buraxan yüksək texnoloji istehsalatın formalaşdırılmasına qadir olmalıdır.

Texnoparkların yaradılması nümunələri respublikanın regionlarında artıq mövcuddur (Sumqayıt, Pirallahı, Mingəçevir). Onlar müxtəlif təşkilati – hüquqi formalarda mövcud olub, aşağıdakı kimi qruplaşdırıla bilər: qeyri – kommərsiya təşkilatları, aksioner (səhmdar) cəmiyyət, dövlət müəssisələri, elmi – tədqiqat təşkilatlarının struktur bölmələri. Texnoparkların miqdarının sürətlə artması müəyyən dərəcədə onların qeydiyyatının mürəkkəb olmayan proseduru və zəngin elmi – texniki və texnoloji potensialının olması ilə izah edilir.

Regionlar üzrə texnoparkların yerləşmə coğrafiyası onların elmi – tədqiqat fəaliyyəti

mərkəzləri tərəfindən cəzb edilməsidir. Belə ki, parkların əsas hissəsinin Abşeron iqtisadi rayonunda və Bakı şəhərində yerləşdirilməsi planlaşdırılmışdır. Məsələn, Sumqayıtda italyan şirkətlərinin iştirakı ilə “Sumqayıt beynəlxalq texnoparkı” BM yaradılmaqdadır. Regional inkişaf sistemində texnoparklar xüsusi yer tutur. Azad iqtisadi zonaların bu formasının spesifik xüsusiyyəti onların innovasiyalı fəaliyyəti əsasında kiçik və orta biznesin qurulması və inkişafı prosesində əsasən mühərrik kimi onların rolunu müəyyən edir. Eyni zamanda, texnoparkların fəaliyyət göstərməsi regional inkişafın bütün blokları ilə - iqtisadi, sosial, ekoloji və müəyyən dərəcədə bilavasitə resurslarla əlaqədardır.

Texnoloji parkların funksiya və təyinatı belə müxtəlif tərəfli təsəvvür olunmaqla, onların aparıcı regional mərkəz kimi, regionun yaxın illərdə iqtisadiyyatının innovasiyalı inkişaf modelinə yönəlmiş olmaqla qurulması hədəflənir. Gətirilən hər bir istiqamət uyğun sahədə müəyyən regional və dövlət vəzifəsi kimi təsəvvür edilir: iqtisadiyyatın kiçik elmi tutumlu sektorunun qurulması; ixrac potensialının inkişafı və möhkəmləndirilməsi, deməli regionun iqtisadiyyatının rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi; regionun investisiya cəlbediciliyinin yüksəldilməsi; müəyyən sosial məsələnin həlli; və s. Ekoloji və resurs probleminin həllində texnoloji parklar vacib rol oynaya bilər.

Bununla belə, əksər texnoparklar AİZ – lə müqayisədə hər hansı bir əhəmiyyətli üstünlük əldə etmir və onların iş rejimləri digər təşkilatlarla eyni olmaqla səmərəsi AİZ - ə nəzərən daha yüksək olur. Özünün istehsalını texnoparklarda yerləşdirən müəssisələr müəyyən üstünlüyə malik olur. Müəssisələrin texnoloji parklara daxil olmasına cəhd göstərmələrinin əsas səbəbi, belə parkların hər birini xarakterizə edən, çox saylı amillərin sinergik (yunancadan birgə təsir edən effekt) effekti olub, bunlar sayəsində yüksək texnologiyalı və elmi tutumlu istehsalatın gələcək inkişafı stimullaşdırılır.

Bütövlükdə, texnoparklara dəstək predmeti ola biləcək əsas istiqamətləri aşağıdakı kimi açmaq olar: texnoparkların binalarının və texnoparkların biznes inkubatorlarının rekonstruksiyası; texnoparkların və yeni başlayan xırda müəssisələrin menecerləri komandasının hazırlanması; xırda yeni başlayan firmalara maliyyə dəstəyi; ayrı –

ayrı perspektiv (strateji) texnoloji parklara selektiv maliyyə dəstəyi [5].

Bununla belə, texnoloji parklara regionların əsas inkişafı mexanizmi kimi baxmaq olmaz, belə ki, bu ona səbəb ola bilər ki, burada regional siyasətdə digər vacib mexanizmlər müvafiq dəstək qazana bilməz. Ona görə də, texnoparklara regional inkişafın digər struktur bəndləri ilə qarşılıqlı əlaqədə baxmaq lazımdır və onların yaradılmasında isə regionun sənaye siyasətinin ərazicə inkişafının ümumi konsepsiyaları uçota alınmalıdır. Texnoloji parklar bu inkişafı sürətləndirməli və regionun bütün həyatı təminatı sistemini ağır durumdan çıxarmalıdır.

Beləliklə, böyüyən Azərbaycan iqtisadiyyatı şəraitində ən məqbul AİZ formalarından biri texnoparklar olub, əhəmiyyətli ilkin yatırım və geniş güzəştlərin təqdim edilməsini tələb etməməklə istehsalatın elmi-texnoloji işləmələrin mənimsənilməsinin sürətlənməsi əsasında ərazinin sürətli inkişafı üçün yaxşı start meydançası olmağa qadirdir; rəqabətqabiliyyətli yeni texniki materialların yaradılması və onların yerli və xarici elmi tutumlu məhsul bazarında müvəffəqiyyətlə reallallaşdırılması; elm və istehsalatın elmi, təsərrüfat və iqtisadi əlaqələrinin möhkəmlənməsi. Texnoparklar menecement verişlərinə yiyələnmək, işçilərin və mütəxəssislərin ixtisaslarının artırılması, yeni şəraitdə işləməyə qadir kadrların hazırlanması üçün poliqon ola bilər.

Müasir şəraitdə AİZ – rin milli iqtisadiyyata tətbiqi texnologiyası inkişaf etmiş bazar sistemində məxsus təşkilatı – hüquqi şərtlər əsasında aparıla bilməz, bunun əsas səbəbi ölkə iqtisadiyyatının ümumi vəziyyəti və dövlət dəstəyi bazasının resursunun ixtisarı ilə bağlıdır. Ona görə də, AİZ – rə yeni şərt və tələblər uyğun normativ bazaya bağlı olmaqla, bütün ierarxi səviyyələrdə dövlət hakimiyyət orqanlarının təşkilatı işləri ilə təsdiq edilməlidir.

İndiki zamanda bütövlükdə regionların ərazicə inkişafının hüquqi bazası və xüsusən də azad iqtisadi zonalar bu inkişafın formalarından biri olub, təşkilatı işin özü kimi səpələnmiş (pərkəndə) və qaydasızdır. Bununla belə, onu da dərk etmək lazımdır ki, hüquqi müstəvinin formalaşdırılması iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin tərkib hissəsidir.

Dünya təcrübəsi göstərir ki, azad iqtisadi zonaların dövlət tənzimlənməsinin müəyyən

konseptual tələblərə uyğun qurulması zəruri olmaqla, dövlətin təşkilatı işinin müvəffəqiyyətliliyini təmin edir. Buna ilk növbədə bütün tərəflərin maraqlarının uçotu aiddir: dövlətin; regionların; azad təşkilatı – hüquqi rejimin yaradıldığı ərazi; baxılan ərazidə yaşayan və fəaliyyət göstərən subyektlər. Kifayət qədər vacib əhəmiyyətə ərazicə inkişafa yönəlmiş olan strateji məqsəd, AİZ – rin yaradılmasında prioritetlərin seçimi və onlarda AİZ – rin fəaliyyət mexanizminə yönəlmək malikdir. Dövlətin təsiri sistemli və qaydaya salınmış xarakterə malik olmaqla, dəqiq işlənməli və əvvəlki tələblərin həyata keçirilməsinin mümkünlüyünü təmin edən mexanizm və prosedurlar qanuniləşdirilməlidir.

Zonanın yaradılmasında ərazicə inkişafa dövlət müdaxiləsində “qaçınılmazlıq” prinsipinə əsaslanmaq lazımdır və bu zaman region (ərazi, bölgə) problemlə regional vəziyyəti həll etmək üçün kifayət qədər hüquq yaxud resursa malik olmur. AİZ – rin yaradılması və fəaliyyəti prosesinin dövlət tənzimlənməsinin zəruriliyinin əsaslandırılmasında belə yanaşmadan istifadə edilməsi, zəruri resursların məhdud ərazidə toplanmasının təminatına imkan verir. Ancaq, bu prinsip regionların öz imkan və resurslarına münasibətdə tam informasiya açıqlığını tələb edir. Bu iki prinsiplial şərt, müsbət nəticə alınmasında vacib əhəmiyyətə malikdir.

Azad iqtisadi zonaların yaradılmasında respublikanın bölgələri və yaxud bələdiyyə orqanları təşəbbüslərlə çıxış etməli və buna uyğun olaraq AİZ – rə aid olan bütün dövlət tapşırıqlarının yerinə yetirilməsində iştirak etməlidirlər. Ədəbiyyatlarda “dövlət tənzimləyir – regionlar fəaliyyət göstərir” sxeminin ideal olduğu qeyd olunur. Eyni zamanda, dövlətin regionların ərazicə inkişaf etdirilməsində ümumi marağının olduğu vəziyyətlərdə hakim təşəbbüslə çıxış etməsi və onun bu və ya digər regionda reallaşdırılmasını təmin etdiyi, regional quruluşların isə öz növbəsində dövlətin təşəbbüsünün reallaşdırılmasında razılığı və iştirakının isə mütləq olduğu hallar da istisina edilmir.

Xüsusi rejim hüduqlarında kritik vəziyyətlərin həlli üzrə konkret fəaliyyəti regionların özü işləməklə həyata keçirməlidir. Bunlara bütün məxsusi inkişaf mənbələrinin aktivləşdirilməsini, resurlara qənaət rejimlərinin daxil edilməsini, dövlət resurslarından və xarici investisiyalardan zəmanətli olaraq ciddi məqsədli istifadə edilməsini

aid etmək olar. Burada dövlət özünün regional dəstəyini, ərazicə inkişaf subyektlərinin icrası üçün məcburi olan müəyyən şəraitlərdəki müxtəlif təzahürlərində təqdim etməsi halı qanunauyğun təsəvvür edilir.

Baxdığımız məqsədlərin sistemləşdirilməsi prosesi, bizim təsəvvürlərimizə görə xüsusi (azad) iqtisadi zonaların yaradılmasında proqram - məqsədli yanaşmanın təşkili üçün zəruridir. Onun əsas xüsusiyyəti, regional inkişafda proqram – məqsədli yanaşma müxtəlif idarətmə bəndlərinin iştirakını təşkil etmək və qüvvələrini birləşməkdən ibarətdir. Proqram – məqsədli yanaşma konsepsiyası nisbətən uzun müddətdə tətbiq edilməklə, faydalılığını və dəyişən vəziyyətə adaptasiya olunduğunu sübut etdi.

Təklif edilən konsepsiyasının mahiyyəti ondan ibarətdir ki, burada tənzimləyici struktur milli səviyyədə regionun ərazicə inkişafı çərçivəsində regional şərtlər uçota alınmaqla bir neçə ilə AİZ proqramı işləyir. Təsdiq edildikdən sonra iştirak edən təşkilatlar arasında onların maliyyə imkanlarını birləşdirən müqaviləyə çevrilir.

Bu təşkilatlar bütün iştirakaçılar üçün aydın şəkildə, AİZ – rin ərazicə inkişafının məqsədini, həmçinin AİZ – in bütün subyektlərinin səlahiyyət və vəzifələrinin aydın işarə olunmaqla, koordinasiya təsir etdiyi dövrün zaman çərçivəsini işləyir. Sistemin hesabatını təmin edən izləmə, qiymətləndirmə və maliyyə nəzarəti ilə əlaqədar vəzifələr müəyyən edilir.

Bizim üçün sərhəd bölgələrinin inkişafı, hasilat sənayesinin və nəqliyyat arteriyasının dirçəldilməsi, insanların dəyişən əmək bazarına məqsədlə onları hazırlanması və məşğulluğun artırılması kimi “yerli təşəbbüslər” tipli proqram daha böyük maraq doğurur. AİZ – rin yaradılmasında proqram – məqsədli yanaşmadan istifadə alqoritmini aşağıdakı kimi təsəvvür etmək olar. Regional vəziyyətin qiymətləndirilməsi və xüsusi təşkilati – hüquqi rejimin daxil edilməsinin zəruri olduğu ərazi müəyyən edildikdən sonra iştirakçı tərəflər müəyyən əraziyə uyğun proqram sənədləri işləyirlər. Azad zonanın yaradılması məqsədi

müəyyən edilir, AİZ – rin tənzimləmə siyasəti işlənir və bunun köməyi ilə proqramın qüvvədə olduğu müddətdə qoyulan məqsədə nail olmaq mümkün olur. Proqram sənədlərinin hazırlanması regional yaxud respublika səviyyəsində baş verir, belə ki, proqramın müddəalarında sonradan yaranan praktiki detallar olmur, halbuki, yerində, zonanın yaradıldığı rayonda bu detallar işlənir. Regional səviyyədə AİZ – rin yaradılması siyasətinin prioritetləri və onların xüsusi istiqaməti şərh edilir, strategiya üzrə sənədlərinin həcmi və məzmunu təyin edilir [7].

AİZ proqramının razılaşdırılması prosesi problemlə obyekt yaxud ərazi vahidinin ərazicə inkişafı haqqında razılıq müqaviləsi kimi təsəvvür edilməlidir. O, bu ərazinin səlahiyyətli orqanları, proqramın həyata keçirilməsinə həlledici məsuliyyət həvalə edilən və ölkədə ərazicə inkişafın tənzimlənməsinə məsuliyyət daşıyan, dövlət səviyyəsində təşkilati orqan arasında bağlanır.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Əliyev Şəfa Tiflis oğlu. “Xüsusi iqtisadi zonalarda vergilərin mühüm aspektləri” <http://vergi.az/upload/File/6-2014.pdf>
2. İsmayılov F.N. “Azərbaycanda azad ticarət zonası tipli xüsusi iqtisadi zona yaradılmasının perspektivləri”. ADİU. Magistrantların XVII Respublika Elmi Konfransının Materialları. II hissə. Sumqayıt, 2017, səh. 431 – 433.
3. İsmayılov F.N. “Azərbaycanda İqtisadi inkişafında azad ticarət zonasının rolu”. ADAU – nun Elmi Əsərləri. 2017, № 4, səh. 173 – 178.
4. Rasim Abutalıbov - “Xüsusi iqtisadi zonaların sosial-iqtisadi inkişafa təsiri”
5. P.Həsənov. “Azad iqtisadi zonalar”. Bakı, 2005.
6. Ə.Əlirzəyev, M.Əliyev. “İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin normativ əsasları və metodologiyası”. Bakı, 2001
7. A.H.Tağıyev, Q.O.Kərimov. “Azad iqtisadi zonalar”. Bakı -1996.

Фазил Джамил оглы КАРИМОВ, д.э.н., доц.
Джале Ехтибар кызы НАЗАРЛИ
Фарид Арзу оглу САФАРЛИ
Азербайджанский Технологический Университет
E-mail: fazilkerimov54@mail.ru

**ФОРМИРОВАНИЕ СВОБОДНЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ЗОН И
СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ**

Резюме

Развитие и широкое применение информационных технологий всеми слоями общества является глобальной тенденцией мирового развития. Использование информационных технологий имеет решающее значение для повышения уровня жизни граждан, повышения конкурентоспособности национальной экономики, расширения ее возможностей по интеграции в мирохозяйственную систему.

Исследовательская работа посвящена теме «Цифровые особые экономические зоны и перспективы их развития», которая является одной из актуальных проблем 21 века. Информатизация мировой экономики – создание глобальных телекоммуникационных сетей, развитие сети Интернет, развитие новых технологий, программного обеспечения и высокотехнологичного оборудования, развитие мирового рынка ИТ-услуг определили характер глобализации и ее темпы. разработка.

Ключевые слова: экономическая зона, технопарк, бизнес, агропарк.

Fazil Jamil oghlu Karimov d.p.e. associate professor
Jala Etibar gizi Nazarli
Farid Arzu oghlu Safarli
Azerbaijan Technological University
E-mail: fazilkerimov54@mail.ru

**FORMATION OF FREE ECONOMIC ZONES AND SOCIAL-ECONOMIC ASPECTS OF
DEVELOPMENT IN THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN**

Summary

The development and wide application of information technologies by all layers of society is a global trend of world development. The use of information technologies is of decisive importance for raising the standard of living of citizens, increasing the competitiveness of the national economy, and expanding its opportunities for integration into the world economic system.

The research work is dedicated to the topic of "Digital special economic zones and their development prospects", which is one of the topical issues of the 21st century. Informatization of the world economy - the creation of global telecommunication networks, the development of the Internet, the development of new technologies, software and high-tech equipment, the development of the world IT services market have determined the nature of globalization and its pace of development.

Keywords: economic zone, technopark, business, agricultural park.